

Povojnové reformy školstva a vzdelávanie v oblasti konzervovania-reštaurovania výtvarných a umeleckoremeselných diel

Post-war reforms of education and conservation-restoration

Zuzana Bauerová

VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE

Klíčové slová

školská reforma | výtvarné školstvo | školy III. stupňa | Josef Vydra | Zdeněk Nejedlý

Keywords

school reform | art education | tertiary education | Josef Vydra | Zdeněk Nejedlý

Abstrakt

Reformy školstva sa po druhej svetovej vojne odohrávali v niekoľkých vlnách a postupne sa dotkli všetkých stupňov československého školstva. Je zaujímavé sledovať vývoj politických preferencií, priorit jednotlivých oborov a najmä samotnej štruktúry jednotlivých stupňov škôl. Ich kritická analýza je nevyhnutná pre stanovenie historického rámca dnešných zmien v tejto oblasti.

Príspevok sa pokúsil predstaviť dochované archívne dokumenty, ktoré vznikli v súvislosti s povojnovými reformami (nielen) umeleckého školstva v Československu (školská reforma Zdeňka Nejedlého a zákon č. 95/1948 Zb. o základnej úprave jednotného školstva, reforma umeleckého školstva 1953–1954 a ďalšie). Na ich základe sa pokúsim rekonštruovať kontext vývoja disciplíny konzervovania-reštaurovania výtvarných a umeleckoremeselných diel po roku 1945 a vývoj vzdelávania a výchovy konzervátorov-reštaurátorov na všetkých úrovniach (nielen vysokých) škôl.

Ambíciou príspevku je „vystopovať“ konkrétne „dopady“ *Základní směrnice pro reorganizaci výtvarného a výtvarno-průmyslového školství v ČSR* z pera Josefa Vydru z roku 1945 – zatiaľ jediného dochovaného systematického dokumentu, ktorý predstavuje zásady komplexného vzdelávania (aj) konzervátorov-reštaurátorov výtvarných a umeleckoremeselných diel.

Abstract

After World War II, the reforms of education took place in several waves and gradually affected all levels of the Czechoslovak education structure. It is interesting to follow the development of political preferences, priorities of disciplines and, especially, the structure of individual levels of the system. Their critical analysis is necessary to set the historical framework for actual or planned changes in this area.

The paper will focus on the preserved archival documents related to the post-war reforms of art education in former Czechoslovakia (the education reform initiated by Zdeněk Nejedlý and Act No. 95/1948 on the regulation of the unified education system, reform of the art education between 1953–1954 and others). On this basis, I will try to reconstruct the context of the development of the conservation-restoration disciplines at all levels (besides universities).

The ambition of this paper is to “trace” specific “impacts” of the *Basic Guidelines for the Reorganization of the Arts and Craft Education in Czechoslovakia* by Josef Vydra (1945) – the only surviving systematic document representing principles of comprehensive education of conservators-restorers of art.

Môj príspevok by rád podporil celistvejšie uchopenie vzdelávania detí a mládeže na umeleckých školách v období komunistického režimu v Československu. Impulzom pre jeho spracovanie mi bola (a stále je) moja snaha pochopiť kontext súčasného postavenia disciplíny konzervovania-reštaurovania výtvarných a umeleckoremeselných diel vo vzdelávacej hierarchii umeleckých a umeleckoremeselných škôl. Štúdia je malým kameňom v mozaike početných aktuálnych prací o formovaní československého školstva po roku 1945.^[1]

Súhlasím s autormi inšpiratívnej publikácie *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*, že oblasť školstva a výchovy mládeže pomerne presne vymedzuje dobová legislatíva a vytvorené spoločenské štruktúry, ktoré reflektovali záujem štátu, stranických orgánov a inštitúcií v socialistickej spoločnosti. Jiří Knapík a Martin Franc svoj výskum detí a mládeže v období socializmu časovo ohraničujú nasledovne: „... Zabývame se životem rozsáhlé a velmi významné skupiny obyvatel, jejíž důležitost si pohopitelně plně uvědomovaly i tehdejší politické elity a při svých politických krocích mu věnovaly náležitou pozornost. V průběhu 50. let počet školních dětí prakticky trvale stoupal, trend se však obrátil v následujícím desetiletí, na jehož konci už demografický vývoj budil u politiků i u odborné veřejnosti roustoucí znepokojení. Výsledkem byl razantní pokus o zvrát situace v první polovině 70. let.“^[2] Moja štúdia sa pokúsi nahliadnúť do obdobia od polovice roku 1945 do konca päťdesiatych rokov cez vývoj disciplíny umeleckého vzdelávania v kontexte povojnových a politicky exponovaných školských reforiem. Dobu charakterizujú pomerne razantné zmeny spoločenských a mocenských štruktúr, premien v hierarchii (spoločenských) hodnôt, životného štýlu, či v chápaní postavenia mladej generácie po roku 1945 a 1948 obyvateľmi Československa.^[3]

Dôležitým argumentom pre takto vytýčený časový úsek je aj skutočnosť, že v tomto období vznikol systém pre vzdelávanie v nami sledovanej oblasti. Štruktúra, ktorá vychádzala z rozdelenia vzdelávania do niekoľkých školských stupňov, potom platila aj v sústave výtvarného umeleckého školstva v podstate s minimálnymi obmenami do deväťdesiatych rokov 20. storočia v Československu a v jeho nástupníckych štátoch. Vychádzam z presvedčenia, že tu taktiež tkvie podstata dnešného vnímania a postavenia vzdelávania v oblasti konzervovania-reštaurovania výtvar-

ných a umeleckoremeselných diel v systéme komplexného vzdelávania na stredoškolskej a vysokoškolskej úrovni. Preto sa môj príspevok pokúsi „vystopovať“ vzťah medzi školskými reformami a vytvorením systému vzdelávania konzervátorov-reštaurátorov na všetkých stupňoch výtvarných škôl v prvých dvoch desaťročiach po máji 1945.

„Je však nutno, aby naše studující mládež viděla jasně své poslání: pomáhat budovat a rozvíjet výrobu, tvořit a pracovat.“^[4]

Školská reforma bola jednou z priorit československej vlády po ukončení druhej svetovej vojny. Jej príprava nadväzovala na rýchle obnovenie výuky na vysokých školách, ktoré boli uzavreté počas okupácie, súvisela ďalej so zrušením nemeckých škôl a znovuo tvorením národných (najmä českých a slovenských) a cirkevných škôl.^[5] Bola to agenda ministra školství a národní osvěty Zdeňka Nejedlého. Ten si pre svoj jednoznačný postoj pri obnove kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií v Československu získal podporu širokej verejnosti. Ako píše Jiří Křestán v monografii o Zdeňkovi Nejedlomi, tieto sympatie sa ešte umocnili niektorými jeho kultúrnymi počínmi, ktoré Nejedlý spojil hneď po skončení vojny, alebo potom po roku 1948, s národnou symbolikou a národnými hodnotami.^[6] Stál za kľúčovým zákonom č. 95/1948 o jednotnom školstve, ktorý vošiel v platnosť 1. septembra 1948. Táto norma reflektovala novú spoločenskú situáciu v krajine, ktorú následne kodifikovala aj Ústava č. 50/1948 Sb.^[7] Hospodárskym a politickým požiadavkám tak vyhovel najmä uzákonením vzdelania pre všetkých občanov a zavedením štátneho a bezplatného školstva.^[8] Jej prijatiu predchádzala búrlivá debata nad rôznymi návrhmi spracovania. Boli to diskusie nad reálnymi otázkami výhod či nevýhod jednotnej alebo diferencovanej školy, prípadne zhodnotenia výstupov tzv. Příhodovskej reformy z medzivojnového obdobia.^[9] Postupom času sa politický záujem a intervencie politickej reprezentácie KSČ stupňovali.^[10] A práve tu sa opakovane prejavovala osobnosť Zdeňka Nejedlého, ktorý zo svojho politického a ministerského postu (čiastočne i z postu ministra sociálnych vecí), podporoval ideovú zmenu školskej výchovy v duchu jednotnej nediferencovanej školy. Jeho

angažovanosť v kontroverzných debatách mala dopad potom aj na prípravu vysokoškolského zákona č. 58 z roku 1950.

1948

Zákon z roku 1948 je dôležitý aj z pohľadu vzdelávania detí a mládeže v oblasti umenia a umeleckých remesiel. Na desaťročia zásadne ovplyvnil nielen školský systém, ale aj výtvarné vzdelávanie v krajine. Štúdium legislatívy v oblasti školstva a kultúry z obdobia rokov 1948 až 1968, odhaľuje skutočnosť, že okrem štruktúry škôl a vzdelávania samotného, vzniklo úctyhodné množstvo nových škôl a nových fakúlt.^[11] Môžeme ich taktiež považovať za dôsledok búrlivých rozpráv o jednotnej škole, ktoré výrazne umocnila diktatúra KSČ po roku 1948. Z tohto pohľadu sú diskusie o jednotnej škole veľmi dôležité a podstatné: nepriniesli iba protikladné pedagogické stanoviská pri riešení tzv. II. stupňa škôl,^[12] ale predovšetkým sa uskutočňovali v atmosfére politických čistiek, dogmatického kultu osobnosti a politického tlaku, ktorý smeroval k tzv. budovateľskému plánu K. Gottwalda zo 17. 6. 1948^[13] a k prijatiu Ústavy 9. mája z roku 1948.

Koordináciou prípravy zákona boli už na konci roku 1945 poverení Zdeněk Nejedlý na českej strane a Ladislav Novomeský na strane slovenskej, viedli tzv. Komisiu pre reformu školstva pri MŠaO v Prahe a koordinovali činnosti ďalších komisií, ktoré pôsobili aj na vysokých školách.^[14] Výsledkom takmer trojročnej práce ministerských pracovníkov a odbornej verejnosti bol legislatívny dokument, ktorý zaviedol prípravný stupeň vzdelávania (materské škôlky pre vek 3–6 rokov), následne 9-ročnú povinnú, bezplatnú a jednotnú školskú dochádzku v troch stupňoch: I. stupeň jednotná národná škola (5-ročná), II. stupeň tzv. jednotnej strednej školy (4-ročná) a III. stupeň pre povinné základné odborné a výberové odborné školy (2- a 3-ročné bez maturity) a výberové vyššie odborné školy (4- a 5-ročné s maturitou), alebo gymnáziá (4-ročné s maturitou). Systém tak oproti 8-ročnej školskej dochádzke na obecných a občianskych školách tzv. Malého školského zákona z roku 1922, povýšil potrebu spoločnosti nad jednotlivca a tento postulát priamo integroval aj do obsahu vzdelávania: „Půjdeme do hloubky, celé kategorie škol přebudujeme od základů. Nespokojíme

se jen s nějakými reformami organizačními a administrativními, musíme škole dát i zcela novou náplň. Musíme začít jednotnou školou.“^[15] V súlade s politickým zadáním, sa jednalo hlavne o prepojenie školstva s vojnou poznačeným hospodárstvom a jeho potrebami. Podľa dostupných archívnych dokumentov schváleniu zákona vládou nemalou mierou prispela aj politická manipulácia verejnosti. Predseda vlády Antonín Zápotocký predniesol Národnému zhromaždeniu po voľbách v roku 1948 tieto slová:

„Za nejdůležitější úkol pokládáme změnu celkového systému výchovy, především školství. S tím souvisí provedení zákona o jednotné škole, která má zajistiti největší všeobecné vzdělání všem dětem bez rozdílu a umožniti příchod nadaných synů a dcer pracujících lidí do vyšších středních a vysokých škol. Bude dále přikročeno k přebudování školního systému tak, že mimořádná pozornost bude věnována odbornému vzdělání učňovské mládeže, t. j. mladé generace dělnické třídy. Bude rozšířena síť závodních škol při národních podnicích, pro jejichž žáky budou postupně zřizovány internáty. Stejně tak budeme věnovat péči odbornému školství III. stupně, zlepšení systému průmyslových škol, vybudování správních akademií, škol pro sociální pracovníky a pro družstevníky. Také odborné zemědělské školství musí být zlepšeno a reorganizováno. Zahájíme kroky k základní reformě vysokých škol, aby již od příštího školního roku bylo možno zlepšit a zintenzivnět studium. Pro budoucnost bude třeba připravit vysokoškolský zákon.“^[16]

Azda z dôvodu postupného spolitizovania školskej reformy sa z jednaní postupne „vytrácali“ dovtedy uznávaní pedagógovia, či organizátori školského života v Československu. Niektorí, ako Václav Příhoda zámerne odstúpili, alebo sa postupom času nemohli či nechceli zapájať.^[17] Podnety ďalších odborníkov neboli neskoršie priznané, aj keď boli využité pri spracovaní návrhov nových školských štruktúr. Domnievam sa, že medzi nich patril aj Josef Vydra, ktorý písomne poslal svoj návrh na reorganizáciu výtvarného vzdelávania vedeniu pražskej umeleckopráhovej školy v súvislosti s jednaním „... o reorganizaci u pana Dra. Pelikána v ministerstvu školství“^[18]. Vďaka tomu sa mohol tento dokument dochovať a je možné ho detailnejšie spracovať. Vydra ho napísal z pozície riaditeľa Školy umeleckých remesiel (ŠUR) v Brně a s vedomím svojej vlastnej vysokej odbornosti v oblasti umeleckého vzdelávania u nás i v zahraničí.^[19]

Josef Vydra a výtvarné školstvo

Josef Vydra (1884–1959) bol maliar, historik umenia, etnograf a pedagóg, reformátor vzdelávania pedagógov výtvarných a výtvarno-umeleckých škôl, absolvent Akadémie výtvarných umení v Praze. V rokoch 1903–1908 tu študoval u Vojtěcha Hynaisa a zároveň na Karlovej univerzite navštevoval prednášky Otakara Hostinského. Od roku 1919 pôsobil na Slovensku. Najprv sa venoval výskumu a záchrane pamiatok ľudového remesla a umenia, v roku 1920 založil Spoločnosť umeleckého priemyslu a v roku 1930 pokrokovú a uznávanú školu umeleckého priemyslu (ŠUR) v Bratislave. Po roku 1938 bol ako Čech nútený zo Slovenska odísť. Vrátil sa do Brna, kde viedol ŠUR a v roku 1946 založil Ústav výtvarného výchovy pri Univerzite Palackého v Olomouci. Bratislavská ŠUR bola na príkaz Ministerstva školstva a národnej osvety ku dňu 1. 10. 1939 zrušená.^[20] Iva Mojžišová v monografiách venovaných Vydrovi vyzdvihuje predovšetkým skutočnosť, že sa v prípade Bratislavy jednalo o prvú verejnú výtvarno-umeleckú školu, ktorej vznik a forma vzdelávania neboli dlho dostatočne docenené.^[21] Podľa jej štúdií, Vydra dokázal pre ŠUR veľmi citlivo a presne zlaadiť pokrokové požiadavky Európy konca dvadsiatych rokov 20. storočia (spojiť remeslo s umením, prebudovať materiálnu kultúru smerom k funkčnosti) s historickým a kultúrnym potenciálom Slovenska a Bratislavy (ktoré charakterizovalo najmä národnostné a organizačné zjednotenie učňovských škôl po roku 1926, modernizácia vyučovacích postupov a potreba orientácie výtvarno-umeleckých škôl smerom k umelecko-remeselnej práci).^[22] Mojžišová ďalej vyzdvihuje Vydrovu nesmiernu schopnosť prispôbiť sa podmienkam doby a zachovať si svoje profesijné zásady, ktoré v reforme presadzoval, či považoval za podstatné. Ním spracované materiály vychádzajú z dôslednej analýzy a poznania situácie, vyznačujú sa jasnou argumentáciou, a jednoznačnými, štruktúrovanými návrhmi.

Takým je aj materiál, ktorý spracoval pre vedenie Uměleckoprůmyslovej školy v Praze a pre MŠaNo, ktorý je dnes dochovaný v archíve AVU a nesie názov: *Základní směrnice reorganizace výtvarného školství*. Tento pomerne rozsiahly dokument je datovaný dňom 20. 7. 1945, má 9 strán a je doplnený *Souhrnem požadavků a přání obchodních komor k návrhu na reorganizaci umělecko-průmys-*

lového a výtvarného školství, ďalej prehľadmi horizontálneho a vertikálneho členenia výtvarných odborov, systematickým prehľadom o výbere a výchove výtvarných talentov a tiež návrhmi tzv. výstavby umelecko-remeselných škôl III. a IV. stupňa. Výtvarné vzdelávanie vidí analogicky k novému návrhu vzdelávania na odborných školách. Vydra v predložených dokumentoch používa aktuálnu terminológiu, ktorú majú aj školské zákony z rokov 1948 a 1953. V nich popisované didaktické metódy majú svoje korene vo Vydrovej predvojnovkej praxi na bratislavskej ŠUR. Azda toto spojenie s minulosťou spôsobilo, že nová politická reprezentácia Československa po roku 1948 nepriznala jeho aktívnu rolu pri reformách výtvarných škôl a na Josefa Vydra sa v tejto súvislosti zabudlo.

Revolučná dikcia smernice reflektuje atmosféru doby, podobne ako tomu bolo aj pri materiáloch diskutovaných pri reforme školstva. Vydra jedným dychom kriticky vyhodnocuje aktuálnu situáciu a ponúka aj systémové riešenie s jasne vytýčeným cieľom: „*Naše výtvarné školství je třeba zreformovati konečně jednou od základu a to tak, aby bylo analogicky učleněno s ostatním školstvím jako na př. školství odborné anebo školství hudební.*“ (s. 1, podtrhol J.V.) V súlade s požiadavkami na reorganizáciu výtvarného školstva apeluje na to, že „... nelze řešiti organizaci těchto škol jen se stanoviska pedagogického /to se vyjádří až v osnovách/, ani ryze jen výtvarného, ale hlavně je stanovisko potřeby výrobní a průmyslové, jako ve školství odborném vůbec.“ (s. 8, podtrhol J.V.) Vydra volal po „*důkladné reformě výtvarného školství, stavěti od základů, stupně výtvarného umění školení nad sebe a řaditi jeho potřebné sbory vedle sebe, dle potřeby krajové výroby v dohodě s odborníky rozložití po celém státě*“ (s. 9, podtrhol J.V.). Organizáciu výtvarného školstva navrhuje riešiť vertikálne (od najnižších škôl po školy najvyššie), horizontálne (všetky obory výtvarníctva), geograficky (po celom štáte vzhľadom k poslaniu zachytiť talenty pre štúdium na vyšších stupňoch škôl), produktívne (pre praktickú potrebu ľudu, tzv. praktické umění) a sociálne („*tj. se zřetelem k tomu, aby absolvent každého výtvarného stupně byl zařazen platně do lidské společnosti a zaručeně se uplatnil na trhu práce*“) (s. 1–2).

Základom tohto riešenia mu boli v zásade tri hlavné požiadavky obchodných komôr vznesené k návrhu na reorganizáciu umelecko-priemyslového a výtvarného školstva, ktoré vnímal ako nevyhnutnú a správnu reflexiu doby. Rovnako

ako kedysi v prípade bratislavskej ŠUR, ich citlivo a systematicky spracoval do predkladaného návrhu. Prvou bola potreba zosúladiť nároky priemyslu s profesionalizáciou výtvarných disciplín za účelom skvalitnenia výroby „*jakostními dělníky výtvarné práce*“ (s. 8). Druhou potreba výberu talentov z najširších vrstiev obyvateľstva pre podporu širokej základne výtvarných profesií uplatnených vo výrobe a v priemysle. A treťou, nutnosť zosúladiť výtvarné vzdelávanie s reformou školstva III. stupňa a plánovanou reformou vysokých škôl. Všetky nároky mu pomohli vytvoriť komplexný systém výtvarného vzdelávania, ktorý bol postavený na majstrovskom zvládnutí remesla a dokonalom poznaní materiálov v praxi.

Povojnová spoločenská a politická situácia požadovala rovnomerné „pokrytie“ krajiny robotníckym a priemyselným proletariátom, ktorý by odrážal miestne a historické tradície v zmysle druhu a charakteru priemyslu pre konkrétny región, či oblasť. Štátne školstvo a výchova výtvarného dorastu mala tomu ísť v ústrety a tieto požiadavky systémovo reflektovať, podporiť a eliminovať tak dopady prebiehajúceho a pripravovaného znárodnenia, vyvlastňovania alebo nedostupnosti súkromných výtvarných škôl pre širokú verejnosť (s. 5).

Špecializované výtvarné školy III. stupňa

Z tejto požiadavky potom pre Vydra prirodzene vzišla aj potreba špecializovaného vzdelávania na úrovni stredných odborných škôl. Vydra rešpektoval návrhy nediferencovaného školstva I. a II. stupňa, ktoré sa dostali do konečného znenia zákona o jednotnom školstve. Podchytenie talentov na úrovni prvých dvoch stupňov škôl mala umožniť výtvarná výchova (I. stupeň) a na II. stupni ju mala doplniť ešte technická výchova a tzv. výtvarné žakovské kluby (II. stupeň).^[23] V prípade výtvarných škôl uprednostňoval III. stupeň rozdeliť do troch kategórií, čo odôvodnil potrebou získať maximálny počet výtvarne nadaných detí a mládeže pre potreby výroby, prípadne ďalšieho štúdia *dle národohospodářské důležitosti* (s. 3).

Jeho návrh preto predstavil tzv. večerné školy pri učňovských a odborných remeselných školách. Skúsenosť s nimi mal už na ŠUR. V roku 1945 je možné tento postup považovať za progresívny počin, pretože večerné a diaľkové štúdium pre

pracujúcich bolo zavedené na úrovni štátu až Uznesením vlády zo dňa 11. 11. 1953. Vydra videl prínos tejto formy vzdelávania v tom, že predovšetkým v oblastiach, kde neboli výtvarné školy, by sa vytvorila možnosť pre pracujúcich „dovzdelat sa“ v oblastiach všeobecného kreslení, figurálního kreslení, všeobec. modelování pro plastická řemesla, architektonické a průmyslové kreslení pro truhláře, stav. zámečníky, stav. techniky aj, módní kreslení a navrhování pro zaměstnance oděvních řemesel a textilních závodů (s. 4). Ich absolvovaním by sa väčšiemu počtu žiakov otvorili možnosti prechodu na denné štúdium, alebo aj ďalej na vysoké školy a akadémie.

Na úrovni tzv. dennej školy (s. 4) III. stupňa mala byť výtvarná výchova rozdelená na školy 2-ročné a 4-ročné a to vzhľadom k uplatniteľnosti absolventov vo výrobe a lokálnom priemysle. Dvojiročné tzv. výtvarné mistrovské školy uměleckých řemesel boli ekvivalentom pre povinné základné odborné a výberové odborné školy (bez maturity). Združovali výuku pre viac umeleckých remesiel v spoločných výtvarných predmetoch a špecializovanú výuku v predmetoch dielenských. Výtvarné vzdelávanie v rovine výberových vyšších odborných škôl (s maturitou), Vydra navrhol realizovať formou 4-ročnej tzv. výtvarné umělecko-průmyslovej školy.

Rozdelenie vzdelávania do dvoch úrovní podporil autor návrhu výtvarnými povoláními, ktoré majú v praktickém živote ... čtyři hlavní stupně (s. 2–3). Prvé dva Vydra situoval do III. stupňa školského vzdelávania. Boli nimi umělecké řemeslo a umělecký průmysl. V predmetnom dokumente popisuje umělecké řemeslo ako oblasť, v ktorej v tej dobe pôsobili výtvarníci bez adekvátneho vzdelania, alebo ako samoukovia na postoch majstrov v závodoch, takto: *zpravidla umělec a výrobce je jedna osoba*. Tejto skupine žiakov bola určená 2-ročná výtvarná mistrovská škola. *Umělecký průmysl, který vznikl zprůmyslněním řemesel a výroby a kde umělci sedí v ateliérech kresličských ... na výrobě prvního kusu /modelu/, obsadili ateliéroví kresličí, průmyslový projektanti, reklamní pracovníci, návrháři atd., ktorých vzdelanie vyžaduje vícekresličské a navrhovatelské školení*. Im boli určené 4-ročné umělecko-průmyslové školy. Ukončením štúdia bola matura, alebo absolutorium školy odborné, čím sa mala zaistiť aj dostatočná remeselná a kresličská zručnosť pre prípadné pokračovanie v štúdiu na vysokej výtvarnej škole. Tie sa ale podľa Vydra potykajú s problémom nedostatočnej technickej

a materiálovej pripravenosti uchádzačov a preto: „Daly brzy tedy zříditi takové roční, abiturientské kursy při výtvarné průmyslové škole s kreslením a doplněním dílenské práce dle volby oboru.“ (s. 6)

Výberom z najtalentovanejších žiakov z výtvarných škôl III. stupňa sa mali vytvoriť skupiny uchádzačov o pokračovanie vzdelávania na vysokej škole a na výtvarnej akadémii. Tam už oproti detailom mali *výtvarné talenty* poznávať svoj obor v celej šírke ... jako syntézu celku. Tieto školy boli navrhnuté ako súčasť IV. stupňa výtvarného vzdelávania, ktoré súvisí s ďalšími dvoma druhmi (zo štyroch) *výtvarných povolání: užitým uměním a volným a neodvislým uměním. Užité umění ... jsou jednotlivé kusy z ruky umělce, výtvary vyššího umění s určitou uměleckou funkcí* (s. 3) a ako také je vytvorené samostatnými umelcami, absolventmi vysokej školy užitého umenia. Naproti tomu *volné a neodvislé umění ... je ztělesněním umělecké myšleky v konkrétní formě architektury, obrazu či sochy; umění pro svůj obsah myšlenkový, umění pro umění, nezávislé na účelu* a má zachovať kontinuitu s historickým uplatnením na akadémii výtvarných umení.

Výtvarné vzdelávanie podľa *Základní směrnice reorganizace* malo tak zaviesť systém 8-ročného komplexného výtvarného vzdelania formou *výberového a vzestupného řešení* (s. 6). Vydra vnímal reorganizáciu stredoškolského výtvarného systému v celej svojej šírke, vrátane presahov do oblastí vysokoškolského vzdelávania. K nemu sa ešte vrátíme. Podme sa však pozrieť na výrazný prvok, s ktorým Vydra vo svojej koncepcii pracuje.

„Jemné různorodosti výtvarných talentů.“

Je ním psychologický prístup k individualite žiaka, alebo študenta a jeho reflektovanie v celkovom systéme vzdelávania. Vyzdvihnutie individuálnych potrieb jednotlivca je ešte v súlade s Příhodovskou orientáciou na americký psychologický prístup k osobnosti žiaka a študenta, ktorý bol v medzivojnovom období integrovaný do tzv. pokusných škôl a ktorý skupina reformátorov školstva presadzovala v tzv. diferencovanej škole II. stupňa pred prevratom v roku 1948. Z ideologických dôvodov sa psychologické hľadisko stalo terčom kritiky, ktorá sa stupňovala ku koncu štyridsiatich rokov 20. storočia, aby bola v päťdesiatych rokoch úplne zavrnutá. A to na legislatívnej úrovni najprv v roku 1948 a následne jej úplným popretím v školskom zákone z roku 1953.

V roku 1945 Vydra ešte upozorňuje na potrebu rešpektovať *jemné různorodosti výtvarných talentů, ... různorodosti funkce výtvarných oborů, ... založení talentových formátů, zda jsou to talenty s citěním plošným či lineárním, barevným či kresebným*.^[24] Súčasťou predloženého materiálu k diskusii nad reformou výtvarného školstva je aj tzv. horizontálne členenie *výběru talentů*, na základe ktorého Vydra navrhuje i ďalšie školenia a uplatnenie jeho absolventov. Delí tak talenty na *výtvarné a invenční, na talenty technické a talenty obchodní*. Im majú byť prispôsobené typy výtvarných škôl, ďalej forma a priority vzdelávania. *Výtvarné a invenční talenty* má štát podchytiť na úrovni tzv. *mistrovské školy uměleckých řemesel* a na *umělecko-průmyslových školách* (III. stupeň), a následne umožniť štúdium na *vysoké škole užitéch umění, vysoké škole výtvarných umění* a *vysoké škole výtvarné výchovy*. Vydra definuje, že výchova tohto typu človeka by mala smerovať ku „*vkusu výroby k novým formám, ke vkusné propagaci výrobků*“. *Talenty technické* by mali hľadať uplatnenie na tzv. *mistrovských školách řemeslně-technických, na vyšších průmyslových školách* a potom na *vysoké škole technické*, pričom ich „*výchova směřuje k technickým zlepšením výroby, konstrukci a výzkumu hmoty*“. Uplatnenie *talentů obchodních* vidí Vydra v kontexte výtvarného vzdelávania s presahom na *školy obchodní, obchodní akademie* s možnosťou pokračovania na *vysokých školách obchodních*. Výchova mládeže má obsahovať tzv. *výuční řemeslnou praxi* na úrovni 2-ročných *výtvarných mistrovských škol* a najmä na úrovni tzv. večernej školy. Týmto vzdelaním Vydra navrhoval doplnenie následného štúdia, ktoré „*vede k dobrým znalostem zboží – znaleckým a další studium k poznání obchodních možností a obchodně administracních předmětů oboru, nákupum surovin a prodeji výrobku*“.

V kontexte počiatočných diskusií nad jednotnou alebo diferencovanou školou bolo ešte možné snahu o prepojenie medzi psychologickou typológiou detí a mládeže s potrebami tzv. materiálnej kultúry, ktorá z dobového hľadiska bola dôležitá vďaka svojmu vzťahu k potrebám povojnového hospodárstva. A práve tento imperatív *materiálních potrieb člověka* mal byť sprítomnený v štruktúre odborného školstva na úrovni remeselných oborov. Vydra ich rozdelil do šiestich skupín: *A. Oděv* (napr. krajčír, kožušník, vyšivači, klenotníci, ...), *B. Obydlí* (napr. kamenár, betonár, stavbár, inštalatér ...), *C. Nářadí* (napr. keramik, čalúnnik, stolár, ...), *D. Dobývání suroviny*

(napr. lesník, baník, ...), *E. Výměna zboží a komunikace. Reklama a propaganda výměny* (napr. obchodník, kupec, zamestnanci železníc, písmomaliar, typograf, tlačiar, fotograf, aranžér, filmár, ...), *F. Potrava* (napr. roľník, mäsiar, záhradník, kuchár, ...).

Prepojenie psychologickkej úrovne s tzv. materiálnoú kultúrou videl autor návrhu reformy v tzv. *horizontálnom členení oborů uměleckého průmyslu*, v ktorom malo prebiehať školenie na úrovni III. stupňa a to svojím zameraním na *funkci předmětu, nikoliv dle materiálu*. Vidíme v tom jasne progresívnu didaktickú metódu medzivojnovovej ŠUR-ky v Bratislave a snahu presadiť princípy moderny a modernej pedagogiky v československom kontexte po roku 1945. Vydra tak navrhol štyri obory štúdia pre umelecko-priemyselnú školu (*oděv, obydlí, nářadí a výměna zboží*) a 29 skupín, ktoré z nich vyplývali. Pod *odev* tak začlenil napr. módu, vyšívanie, prádlo, šperky a zlatníctvo, ale aj účesy, galantériu, cirkevné predmety a divadelný kostým. V časti *obydlí* sa žiaci mali orientovať na architektonické remeslá, prácu s drevom a s kovem, na stavebnú keramikú a kov, nástennú maľbu a vonkajšiu stavebnú plastiku. Tretiu skupinu tvorilo tzv. *nářadí* a tu škola mala poskytovať vzdelanie v oblasti architektonického remesla bytovej kultúry (nábytok, čalúnenie apod.), kovových výrobkov, rozličných priemyselných výrobkov tvarových a typových (sklo, kameň, keramik), v drobnej keramike a porceláne, plastike z kovu a v ďalších materiáloch pre interiér, maľbu priemyselných výrobkov a v neposlednom rade v bytových textíliách (tkanie, vyšívanie, krajka) a kobercoch. Poslednú skupinu tvorili odbory ako napr. *užité malířství reklamní, reklamní malířství průmysl. výrobků*, ďalej knižné ilustrácie, typografia, fotografia a reklamný film, kreslený film, aranžérstvo, divadelná scéna a *světloteknicka*.

Práve toto vnútorné členenie stredných umelecko-priemyselných škôl malo definovať zameranie jednotlivých škôl tohto typu z pohľadu ich geografického rozloženia.^[25] A to tak, aby boli rovnomerne rozmiestnené po celej republike a vhodne nadväzovali na rozmiestnenie priemyslu a výroby, prípadne podporili vznik nových odvetví. Samotná výuka na III. školskom stupni mala byť rozdelená na časť teoretickú a časť praktickú, tj. dielenskú výuku, zameranú na technickú a remeselnú prax (*poznání hmoty a ovládání nástrojů*, s. 7). Vychádzala z tzv. *kres-*

líšské zručnosti a bola postavená na prepojení práce skupiny študentov a ich pedagógov s konkrétnymi zadaniami či zákazkami od podnikov.

Vysoké školy na ceste k zákonu z roku 1950

Návrh reorganizácie výtvarného vzdelávania z pera Josefa Vydra bol v zhode s politickým zadaním a zároveň poskytoval štruktúru pre formálne a obsahové vzdelávanie na úrovni tzv. IV. školského stupňa, teda na vysokých školách. Tieto mali mať „*k dispozícii*“ pre prijímacie konanie dokonca až 60–80 *nejvyšších žáků ročně* a mali svojim zameraním poskytovať vzdelávanie v piatich základných oboroch: v architektúre, maliarstve, sochárstve, užitom umení a vo výtvarnej pedagogike. Vydrova zainteresovanosť v otázkach vzdelávania pedagógov bola zjavná už počas jeho pôsobenia v Bratislave. Výtvarnú pedagogiku podporoval tak, že presadzoval vznik pedagogických kurzov na stredných a vysokých školách. Sám Vydra potom v roku 1946 založil Ústav výtvarnej výchovy na olomouckej univerzite. V roku 1945 videl vzdelávanie výtvarných pedagógov v kompetencii vysokej školy užitéch umení (dnešnej UMPRUM) a to spoločne s výukou tzv. *užitého remesla*. Na pôde tejto vysokej školy rozdelil štúdium na sedem odborov: 1. *Architekturu kovových staveb. součástí a výroby kovů*, 2. *Archit. bytové kultúry a priemyselných výrobků*, 3. *Užité malířství, drobnou illusivní malbu*, 4. *Užité sochařství a drobnou plastiku /illusivní a ornamentální plastiku/*, 5. *Užitou grafiku /písmo a plakát. fotografie/*, 6. *Ryctví skla* a na 7. *Textilní umění*. K všetkým prislúchali *dílna příruční, dílna pro nástěnnou malbu a dílna štukatérská*. Na Vysokej škole užitého umení (tak znel Vydrov návrh na premenovanie Umelecko-průmyslové školy pri jej povýšení na vysokú školu)^[26] navrhoval zriadiť Fakultu výtvarné výchovy /pedagogiky/, v rámci ktorej bolo členenie prednášok a dielní vzhľadom k možnostiam uplatnenia absolventov v jednotlivých druhoch škôl III. stupňa. Do tejto oblasti zaradil aj tzv. *zvláštní přednášky: Metodiku výtvarné výchovy s hospitacemi, Psychologii výtvar. projevů se semin. prací, Deskriptivní geometrii prostoru, Musej-nictví, Ochranu památek a Veřejnou estetiku*. Výtvarná akadémia mala mať tri základné odbory, a to: *Výtvarnú architektúru, Maliarstvo* a *Sochárstvo*.^[27] Ich výuku navrhol na rovnakom princípe kombinácie spoločných predmetov teórie a špecializo-

vanej a zdieľanej dielenskej praxe (vrátane 3 dielní pre všetky fakulty). Vydrov model počítal s jasným oddelením týchto dvoch vysokých škôl, ale v teoretickej rovine umožňoval aj ich prípadné zlúčenie za podmienky, že by *Užité umění* a *Výtvarná výchova* by boli štvrtou a piatou samostatnou fakultou školy.^[28]

K stabilizácii organizácie vysokého školstva v Československu došlo prijatím zákona č. 58/1950 Sb., o vysokých školách. Tento zákon bol z pohľadu staro-nového ministra Nejedlého významný práve pre odstránenie vysokoškolskej autonómie, zavedenie inštitútu Štátneho výboru pre vysoké školy a ďalej uvedením inštitútu tzv. rady vysokej školy. Organizácia vysokých škôl bola zmenená do systému katedier, ktoré zriaďoval minister školstva a ktorý menoval jednotlivých ich členov na základe doporučení Štátneho výboru pre vysoké školy. Zrušili sa tiež doposiaľ historicky používané akademické tituly a nahradili ich tituly nové – „promovaný filozof, lekár atd.“^[29] Na pokyn predsedníctva ÚV KSČ zákon zaviedol „*opatření, podle něhož bude možné zbavit se nežádoucích profesorů*“.^[30] Centralizáciu moci v rukách politických ministrov zaručovalo aj nové ministerstvo školstva, ktoré bolo zriadené po vzore sovietskej administratívy. Avšak v našich podmienkach existovalo iba necelých 9 mesiacov.^[31]

Pre umelecko-priemyselné školy Nejedlý v roku 1951 vytýčil *nové úkoly*^[32] v súlade s 9. zjazdom KSČ a Gottwaldovými 10 bodmi „Budovania socializmu“ diktatúrou proletariátu. Transformoval^[33] ich do novej školskej reformy v roku 1953 – do zákona č. 31/1953 Sb., o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov.^[34] Norma odstránila rozdelenie škôl do stupňov, zaviedla novú školskú sústavu (materská škola, školy všeobecne vzdelávacie – základné a všeobecné, odborné školy, školy pre mládež vyžadujúcu zvláštnu starostlivosť) a školy pre vzdelávanie učiteľov. Pod vplyvom KSČ a prostredníctvom jej uznesení z 10. zjazdu v roku 1954, 11. zjazdu z roku 1958 a 12. zjazdu roku 1962 sa ustanovenia právnych noriem z roku 1950 a 1953 menili iba minimálne. Tým sa uzavrela jedna kapitola školských reforiem. K novým legislatívnym zmenám sa pristúpilo až v nasledujúcom desaťročí 20. storočia.^[35]

Záver

Z pohľadu nášho záujmu o vzdelávanie konzervátorov-reštaurátorov výtvarných diel a diel umeleckého remesla, je teda vyššie popísaný systém dôkazom, že na úrovni škôl III. stupňa sa tejto disciplíny vo vymedzenom časovom úseku nevenovala zvláštna pozornosť. Vojnou zničené pamiatky boli opravované postupne, a to formou čiastkových rekonštrukcií areálov, či budov, prípadne na rôznych úrovniach verejnej a politickej správy tieto činnosti spadali do kompetencií existujúcich, alebo novozaložených múzeí a galérií. Systematického ukotvenia disciplíny konzervovania-reštaurovania sa mali ujať vysoké výtvarné školy. Z histórie už vieme, že sa tak dialo najprv na pôde VŠUP formou integrovania predmetov tzv. *pomocných vied, praktického štúdia historických pamiatok, Restaurováním sochařských památek a Architekturoou restaurátorskou* do študijných programov. K založeniu Reštaurátorskej školy Bohuslavom Slánským nakoniec došlo na AVU a na Slovensku na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave Karlom Veselým.^[36]

Z pohľadu historického vývoja školstva v Československu bolo konzervovanie-reštaurovanie výtvarných diel a umeleckoremeselných diel iba jeho okrajovou kapitolou. Z perspektívy vývoja samotnej profesie je ale naopak historický prehľad vývoja školstva dôležitý: rozdelením výtvarných disciplín do viacerých úrovní vzdelávania v rámci systému základného a stredného školstva boli položené základy hierarchie jednotlivých druhov výtvarnej tvorby, na ktoré potom v sedemdesiatych rokoch 20. storočia nadviazali práve študijné obory konzervovania-reštaurovania.

Poznámky

1 | K prehľadu výskumu a literatúry v oblasti „*dětské politiky a politiky mládeže ... v socialistické společnosti v souladu s ideologickými požadavky vedení státu...*“ pozri najnovšie: Jiří Knapík – Martin Franc, Martin a kol., *Mezi pionýrským štátem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*, Praha: Akademia 2018. K reformám školstva, vývoji školstva v českých krajinách v období 19. a prvej polovice 20. storočia pozri napr. nedávne práce: Markéta Pánková – Kasperová Dana – Kasper Tomáš a kol., *Meziválečná školská reforma v Československu*, Praha: Academia 2015; Tomáš Kasper – Dana Kasperová – Markéta Pánková, „*Národní školství za první československé republiky*, Praha: Academia 2018; Radim Cigánek, *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1948*, Praha 2009.

2 | Knapík – Franc, cit. v pozn. 1, s. 14. Porovnaj tiež napr. Jiří Křesťan, *Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění*, Paseka: Praha – Litomyšl 2012, s. 335: „*Období let 1945–1953, ... , představovalo období, v níž došlo k zásadní proměně právního prostředí české a slovenské společnosti. ... Především šlo o obnovu fungování společnosti po válečném „vykolejení“, dále o uplatnění modernizačních trendů, často až překvapivě souběžných s trendy ve vyspělých západních zemích, a v neposlední řadě se zde především po roce 1948 setkává s projevy radikálněsocialistických a autoritářských tendencí.*“

3 | Knapík – Franc (pozn. 1), s. 34 a násl.

4 | Programové prohlášení vlády, 17. 6. 1948 [online], [cit. 30.1.2020], dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/antonin-zapotocky/ppv-1948-1953-zapotocky.pdf>

5 | Situácie na Slovensku a v Čechách sa mierne odlišovali: na Slovensku boli v roku 1944 zoštátnené všetky školy, vrátane cirkevných a zákon z roku 1948 tento status quo iba potvrdil. Školstvo tak zostalo v pôsobnosti jednotlivých republík.

6 | Křesťan, (pozn. 2), s. 325–326. Zdeněk Nejedlý bol ministrom školství a národní osvěty v rokoch 1945 – do volieb v roku 1946 a následne od roku 1948 ministrom premenovaného ministerstva školství, věd a umění do januára 1953. Potom bol niekoľko mesiacov vo funkcii námestka predsedu vlády a od polovice roku 1953 ministrom bez portfóje. Porovnaj: *Ibidem*, s. 334.

7 | Ústava z roku 1948 definuje v par. 12–14 školstvo ako štátne, základné školy ako jednotné, bezplatné a povinné, s výukou pod vedením štátu. Ústavný zákon ze dne 9. května 1948 [online], [cit. 30.1.2020], dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

8 | Programové prohlášení vlády (pozn. 4).

9 | Václav Příhoda (1889–1979) bol pedagóg, znalec americkej psychológie a progresívnej pedagogiky od roku 1929 zakladal reformné meštianske školy v Prahe. K nemu viac pozri napr. Cigánek (pozn. 1).

10 | K diskusiam o jednotnej škole a k situácii po roku 1948 v školstve pozri: Irena Salavcová, *Cesta k jednotní škole (rigorózní práce)*, Pedagogická fakulta FF UK, Praha 2013.

11 | Značka F. K.: *Základní školský zákon v posledním kole. Školství a osvěta II*, č. 10, 1947, s. 124: „*... prostřednictvím autora článku, středškolského profesora Rudolfa Skřečka, prohlásili, že jsou pro jednotnou školu, ale odmítají školu uniformní a usilují hlavně o to, aby škola II. stupně, o kterou především jde, byla vydatně a účelně diferencovaná, nemá-li celková úroveň našeho školství poklesnout.*“ Citované podľa Salavcová, (pozn. 10), s. 119, pozn. 100.

12 | Programové prohlášení vlády (pozn. 4).

13 | K tomu pozri napr. Zuzana Bauerová, Prečo nemá UMPRUM katedru reštaurovania? Ako sa nepresadil model dvoch konzervátorskoreštaurátorských akademických pracovísk v Československu v rokoch 1945–1948, in: Johana Lomová – Jindřich Vybíral (edd.), *Umění a revoluce. Pro Milenu Bartlovou*, Praha: UMPRUM 2018, s. 460.

14 | Citované podľa: Salavcová (pozn. 10), s. 103.

15 | Programové prohlášení vlády (pozn. 4).

16 | Václav Příhoda po takmer 20 rokoch: „*... vyjádřil ke své neúčasti slovy, že již od podzimu 1945 věděl, že mu vypadlo veslo z ruky, že se vynořila skupina mladých lidí bez znalosti světových pedagogických tendencí, která byla v zajetí stalinských výnosů, které udupaly pozoruhodné revoluční hnutí originální produkční školy, radikální individualizaci učení ve formě samostatné práce žáků, diferenciaci ve formě brigádního systému, globální vyučování na elementárním stupni i všechny jiné přeměny, které do roku 1931 přiváděly v úžas celý svět.*“ Václav Příhoda, *Učitelské noviny* 11. dubna 1968, citované podľa: Salavcová (pozn. 10), s. 101.

17 | *Dopis Josefa Vydra rektorátu a učitelskému sboru uměleckoprůmyslové školy v Praze*, zo dňa 25. listopadu 1945; HA AVU, fond Aktový materiál 1854–2004, XXXIV (1945).

18 | K nemu viac: Iva Mojžišová: *Giacomettiho smiech?*, Bratislava: VŠVU 2009, s. 92–130, tu aj ďalšia literatúra. K Vydrovi najnovšie: Alena Kavčáková, Josef Vydra: 1884–1956, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2010.

19 | Pavol Erdziak: *ŠŮV vydala největší knihu o slovenském výtvarném umění*, [online], [30.1.2020], dostupné z: <https://www.cesi.sk/bs/07/7xi/7xiv.htm> (20.1.2020).

20 | Mojžišová (pozn. 18) s. 93.

21 | *Ibidem*, s. 102.

22 | Ku konceptu výchovy prostredníctvom záujmových krúžkov, ktoré boli realizované najmä od školského roku 1949/1950 pozri: Knapík – Franc (pozn. 1), s. 68–69, najmä kapitola: *Mimoškolsní výchova: Jak žít a uplatnit se v socialistické společnosti*, s. 401–446, tu i ďalšia literatúra k tématu.

23 | Příklad *Horizontální členění uměl. prům. oborů* (pozn. 17).

24 | Příklad *Geografické rozložení umělecko-průmyslových škol podle obch. komor* (pozn. 17).

25 | *Ibidem*

26 | K tomu viac: Bauerová (pozn. 13), s. 466.

27 | Příklad *Horizontální členění škol IV. Stupně vysokých škol výtvarných umění* (pozn. 17).

28 | *Ibidem*.

29 | Tento stav platil až do prijatia nového vysokoškolského zákona č. 19/1966 Sb. K vysokoškolským zákonom viac: František Morkes, *Zákony o vysokých školách z let 1948–1989*, Pedagogika XLIX, 1999, s. 115–127.

30 | Křesťan (pozn. 2), s. 338.

31 | Nařízení vlády č. 6/1953 Sb., kterým se zrušují a zřizují některé orgány státní správy a upravuje jejich působnost, [online], [30.1.2020], dostupné z: <https://www.zakonyprolidí.cz/cs/1953-6>; porovnaj: Morkes (pozn. 28), s. 118.

32 | Bauerová (pozn. 13), s. 470, pozn. 50.

33 | O nesúhlase Nejedlého s politickým tlakom na tvorbu nového školského zákona pozri: Křesťan (pozn. 2), s. 339 a násl. Křesťan popisuje, že odvolanie Nejedlého z jeho postu ministra tak nemuselo byť iba čisto zo zdravotných dôvodov, ale aj kvôli jeho bojkotovaniu prípravy zákona, podpisu súhlasu s udeľovaním nových titulov apod.

34 | Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), [online], [30.1.2020], dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=31&r=1953>.

35 | Zákon č. 19/1966 Sb., o vysokých školách, [online], [30.1.2020], dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=19&r=1966>.

36 | Zuzana Bauerová, *Proti času*, Praha: UMPRUM, 2015; porovnaj: Bauerová (pozn. 14), s. 450–473.